

TARİH FELSEFESİ ÜZERİNE
HERETİK DENEMELER

JAN PATOČKA

ÇEVİREN
NUR ŞAHANKAYA

PAUL RICOEUR'ÜN SUNUŞU İLE

JAN PATOČKA

Bohemya, Turnov'da doğdu (1907). Prag'taki ilköğreniminin ardından Charles Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğrenim gördü (1925). Bir süre Paris Sorbonne'da bulundu (1928) ve Jan Blahoslav Kozák danışmanlığında doktorasını tamamladı (1931). Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin'de ve Freiburg Üniversitelerinde bulundu. Burada Husserl ve Heidegger ile tanıştı ve fenomenoloji üzerine çalışmalarda bulundu. Doçentlik tezini *Přirozený svět jako filosofický Problem* (Felsefi Bir Problem Olarak Doğal Dünya) adıyla verdi (1936). *Česká Mysl* dergisinin sorumlu editörlüğünü yaptı (1937). Prag'ta bulunan Charles Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak akademik kariyerine başladı. Nazi Almanyası'nın Çekoslovakya'yı işgali ve üniversiteleri kapatmasıyla akademik hayatı sekteye uğrasa da bir dil okulunda ders vermeye ve felsefi metinler yayımlamaya devam etti (1939). Savaş sonrası akademiye döndü ancak bu kez de komünist diktanın baskıları nedeniyle ayrılmak zorunda kaldı (1949). Çevirmen olarak çalıştı ve evinin salonunda dersler vermeye devam etti; 60'larda misafir öğretim üyesi olarak Almanyaya, Fransa ve Belçika'da bulundu. Prag Baharı sırasında Charles Üniversitesi'nde görevlendirilse de, daha sonra emekliliğe zorlandı (1972). Varna'daki bir uluslararası felsefeciler kongresine izinsiz gitmesi üzerine, seyahat yasağı getirilerek yayım yapması yasaklandı. Ancak metinleri el altından çoğaltılmaya ve devasa öğrenci kalabalıkları evinde derslerine katılmaya devam etti. 77 Bildirgesi'nin sözcülerinden biriydi. Bildirgenin yayınlanmasından sonra Hollanda Dışişleri Bakanı Max van der Stoep ile bir görüşme yaptı. Bunun üzerine çekildiği aralıksız sorgulardan birinin ardından hastaneye kaldırıldı ve vefat etti (1977).

NUR ŞAHANKAYA

Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu (2014). "Psikolojiden Ontolojiye: Merleau-Ponty'de Gestalt" başlıklı tez çalışmasıyla İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini aldı (2024). Hâlihazırda psikoloji ve felsefe bölümlerinde yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. İlgi ve çalışma alanları Merleau-Ponty felsefesi, modern kıta düşüncesi, algı kuramları, psikanaliz-fenomenoloji kesişimindeki çağdaş tartışmalardır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
1	
TARİH-ÖNCESİ ÜZERİNE DÜŞÜNÜMLER	22
2	
TARİHİN BAŞLANGICI	52
3	
TARİHİN BİR ANLAM MI VAR MI?	80
4	
19. YÜZYILIN SONUNA KADAR AVRUPA VE AVRUPA MİRASI	108
5	
TEKNOLOJİ MEDENİYETİ ÇÖKÜŞTE Mİ? NEDEN?	126
6	
20. YÜZYILIN SAVAŞLARI VE SAVAŞ OLARAK 20. YÜZYIL	153
PATOČKA’NIN HERETİK DENEMELER’E DAİR EK AÇIKLAMALARI	174
DİZİN	192

SUNUŞ

PAUL RICOEUR¹

Frankofonlar, Jan Patočka'nın ismi dışında kendisi hakkında pek bir şey bilmezler: Husserl ve Heidegger'in son öğrencilerinden biri olan Çek filozof, ders vermesinin ve yayın yapmasının uzun zamandır yasak olduğu bir dönemde, 77 *Bildirgesi*'nin imzacıları tarafından sözcü olarak seçildiğinde kamusal alana çıkmış ve polisin zorlu sorgulamaların ardından hastalanarak hayatını kaybetmiştir.² Peki, filozofu kimler tanır? Muhtemelen bazı okurlar kendisini modern eğitim felsefesinin kurucusu olan Çek düşünür Comenius'un en akıllı öğrencilerinden biri olarak tanır. Bazılarıysa, şüphesiz Martinus Nijhoff tarafından basılan *Phaenomenologica* serisindeki *Le monde naturel*³ [*Doğal Dünya*] çalışmasını okumuştur ve bu akademik çalışmanın beklenmedik gelişimini de bu denemelerde keşfedecektir. Peki Prag'daki birkaç hevesli öğrenci ve filozofun çevresi dışında, akademiden veya

¹ Eserde 'Ed.' ibaresiyle gösterilen tüm ifadeler İngilizce basımın editörü James Dodd'a aittir. (Çev.)

² 1977'de Çekoslovakya'nın da içinde yer aldığı Helsinki Antlaşması'nın imzacıları, ülkelerinde evrensel insan haklarının belirli ilkelerini hukukun bağlayıcılığı olarak tanımayı kabul ettiler. Patočka'nın sözcüsü olduğu 77 *Bildirgesi* [*Charta 77*] Çek yetkilileri bu ilkelere karşı yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırır; bu çağırının amacı, şüphesiz, komünist ülkelerdeki gerçeklik, rejimlerin insan haklarına olan bağlılığını pek temsil etmemesiydi. Aralarında Çek Cumhuriyeti'nin gelecekteki cumhurbaşkanı Václav Havel'in de yer aldığı bu bildirme, hızlı bir şekilde yayılmıştır. Patočka, polis tarafından geniş çaplı sorgulamaya alınır ve bu işkence, yetmişinci doğum gününden kısa bir süre önce hayatına mal olur. (Ed.)

³ Patočka'nın 1936'da doktora-sonrası çalışması, Fransızca olarak *Phaenomenologica* dergisinde yayımlanmıştır, cilt 68: *Le monde naturel comme problème philosophique*, Fr. çev. Jaromír Daněk ve Henri Declève, Hague: Nijhoff, 1976. (Ed.)

üniversite dışı entelektüel çevrelerden öğrenciler, Patočka'nın Merleau-Ponty ayarında bir üniversite hocası olduğunu bilir mi? *Heretik Denemeler*, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde herkesi buna ikna edecek. Burada Merleau-Ponty'den bahsetmemin sebebi şudur: Husserl ve Heidegger'in ardından gelen iki filozofun eserlerini, yani Merleau-Ponty'nin *Le Visible et l'Invisible* [Görünür ve Görünmez] eseri ile *Heretik Denemeler*'i, fenomenolojinin bilinen iki biçimine hem sadık hem de onlardan ayrı olabilen bir yolu gösterdikleri için aynı yerde görüyorum. Bunun ötesinde, Merleau-Ponty'nin ölümünden sonra yayımlanan yazıları gibi, bu denemeler de, Rembrandt'ın tablolarının karanlık zemininden çıkıp gelen kimi figürlerinin yoğun güzelliğine sahiptir.⁴ Okurlar, eserin sunumunun kolay nüfuz edilemez niteliği ve tekdüze olmayan anlatım biçimi yüzünden zorlansalar da, kendilerini eserin ihtişamın etkileyiciliğinden uzaklaştıramazlar.

Batı Avrupa'da *politikanın, felsefenin ve tarihin* neredeyse eşzamanlı kökenini takip eden oldukça özgün ve zaman zaman ilgi çekici olan bu sayfalara erişmek zor değil. Avrupa halklarının bu üç boyutunu birleştiren kaderi, aslında bu yoğun metnin yol gösterici argümanını oluşturur. Aynı yoğunluğa Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu* ve *Totalitarizmin Kaynakları*'nda da karşılaşılır; ancak ortak bir tema benzer bir yoğunluktan daha fazlasıdır: Politikanın her zaman ekonomi yönetiminden veya insanların işteki izdüşümünden farklı bir düzende olduğunu; politikanın ereğinin hayatta kalmak ya da refah için yaşamdan değil, özgürlük için yaşamdan başka bir şey olmadığını; politik insanın tarihsel varlıklar olduğunu, çünkü son tahlilde tarihin ve özgürlüğün öz-

⁴ Ricœur'ün buradaki benzetmesi, aslında Caravaggio'nun öncülük ettiği, Rembrandt'ın ise ustaca kullandığı *chiaroscuro*, yani ışık-gölge tekniğine ithafen yapılmıştır. Bu teknik, ressamların daha gerçekçi bir etki yakalamak adına karanlığı ve ışığı kontrast olarak kullandıkları bir resmetme tekniğidir. Ayrıca Ricœur'ün resim ve Rembrandt üzerine düşünceleri için bkz. "Sur un autoportrait de Rembrandt", *Perspektiven der Philosophie*, sayı 18 (1992), s. 135-139. (Çev.)

gürlük için açtığı kamusal bir alanda özgürlüğün gerçekleşmesine tanıklık ettiğini; en nihayetinde de felsefenin Platon'un *Devlet*, Aristoteles'in *Etik* ve *Politika* eserlerinden bu yana bildiğimiz şekliyle tarih ve politikanın imkân koşullarına uygulanan özgür bir düşünce olduğunu biliyoruz.

Okurlar politikayı, tarihi ve felsefeyi birleştiren temel birliğin altında yatan şeye sınıksız tutundukları sürece ne yapacaklarını bilirler; Antik Yunan *polis*inden [kent-devlet] ve Roma *İmparatorluğu*'ndan bu yana, Avrupa'nın kaderi ve özellikle de iki büyük dünya savaşında Avrupa'nın yok oluşuyla ilgili olarak Arendt'in çalışmalarının oldukça özgün taraflarını görmekten memnun olurlar. Yine de karanlığın ve şeytani olanın gündüzün güçlerine benzetilen barışın tesis edilmesine yönelik en rasyonel projelerin tam merkezindeki egemenliğiyle ilgili garip, açıkçası şok edici pasajlara ulaştıklarında, okurlar, Arendt'in özgür bir demokrasi talebinde hâlâ Aristotelesçi savunmaya karşı kendilerini yabancı bir alana taşınmış hisseder. Patočka'nın çağdaş politik gerçekliği 'gece' üzerinden cesurca okuması ve Herakleitos'un "*Polemos* her şeyin babasıdır..." vecizesini yeniden gündeme getirmesiyle kendilerini birdenbire başka bir düşünce ufkunda bulurlar. Okur burada politika, tarih ve felsefe kavramlarını sessizce çevreleyip aralarındaki irtibata bakarak kendini sınırlayan bir dersten daha radikal olan ikinci dersle karşılaşır. Bu ikinci ders, önceki dersin ana temasını, yani, *tarih-öncesinden* tarihi ön plana çıkarır. Önceki ders gibi, bu da politika, tarih ve felsefe üçlüsünün kaderiyle ilgilidir; ancak bu ön plana çıkış, şimdi kavranması kıyaslanmayacak kadar zor olan birleştirici bir temanın, tarih-öncesi insanlığın naif, mutlak kesinliğine karşıt olarak tarihsel insanlığın *sorunsal* karakterinin bakış açısından görülmektedir. Avrupa insanlığının üç boyutunun temasını, tarihsel insanlığı oluşturan sorunsal karakterin daha çetin temasına kadar takip ederken, bu deneyimlerin Husserlci ve Heideggerci kökeni ortaya çıkar; ayrıca Patočka'nın heretikliğin yattığı yer, yani kaba Marksiz-